

Z.NORKUS

Fašizmo diagnostikos elementai

Ši publikacija nesiremia prielaida, kad aštrėjant socialinėms problemoms postkomunistinėje Europoje, totalitarinių režimų restauracija čia yra neišvengiama. Tiesiog pereinamojo periodo nestabilumas neleidžia nei vienos alternatyvos atmesti kaip istoriškai išnykusios. Liberaliai nusiteikusių visuomenės sluoksnių tikėjimas, kad atėjo "istorijos pabaiga" (F.Fukujama), gali pasirodyti nepagrįstu optimizmu, nepastebint naujų totalitarinės sąmonės struktūrų formavimosi. Todėl ir fašizmo fenomeno sociologinė bei politologinė analizė tebėra aktuali.

Elementari paties termino "fašizmas" panaudojimo socialinės-politinės diagnostikos tikslams sąlyga yra šio termino eksplikacijų inventorizacija, kurią ir pabandysime atlikti. Kita elementari fašizmo diagnostikos prielaida yra pažintis su būdingais, tipiškais fašizmo ideologijos pavyzdžiais: pirma, negu jis tampa realia politine jėga, fašizmas pasireiškia kaip ideologija. Etaloniniu tokios ideologijos pavyzdžiu priimta laikyti liūdnai pagarsėjusią A.Hitlerio "Mein Kampf". Skiriamaisiais fašizmo ideologijos bruožais priimta laikyti rasizmą ir antisemitizmą. Tačiau fašizmo teorinių sampratų analizė leidžia suabejoti, ar nacional-socializmas tikrai yra pats būdingiausias fašizmo pavyzdys. Todėl skaitytojui bus pravartu susipažinti su kitu "etaloniniu" fašizmo ideologijos pavyzdžiu - B.Musolinio "Fašizmo doktrina", kurios ištrauką skelbiame.

Politologinėje, sociologinėje ir istorinėje literatūroje randame bent penkias termino "fašizmas" teorinės eksplikacijos strategijas. Pirma, tai marksistinė strategija. Marksizmui būdinga vadinamoji "instrumentalistinė" fašizmo samprata: fašizmas apibrėžiamas, nurodant tam tikras socialines jėgas, kurioms jis tarnauja, kurių "įrankis" jis yra. Pavyzdžiu gali būti garsusis "G.Dimitrovo apibrėžimas", suformuluotas kalboje VII pasauliniame Kominterno kongrese Maskvoje 1935 m.: fašizmas "yra atvira teroristinė reakcingiausių, šovinistiškiausių, imperialis-

¹ Žr.: Theorien ueber den Faschismus/ Hrsg.Nolte E. 6. Aufl. - Koenigstein, 1984; Weil B.Faschismustheorien. Eine vergleichende Uebersicht mit Bibliographie. - Fr.a.M., 1984; Wippermann W.Faschismustheorien. Zum Stand der gegenwaertigen Disxussion. 5.Aufl. - Darmstadt, 1989.

tiškiausių finansinio kapitalo elementų diktatūra"². Bėda su tuo apibrėžimu ta, kad jo šalininkai (komunistiniai - teoretikai) nori "fašistiniais" vadinti ir režimus tokiose šalyse, kur bent kokio žymesnio "finansinio kapitalo" nebuvo. Klasikiniu tokio kazuso pavyzdžiu gali būti A. Smetonos režimo Lietuvoje paskelbimas "fašistiniu". Su kita problema šios fašizmo sampratos šalininkai susiduria visai nelauktoje vietoje, vadinant "fašistiniu", atrodytų, patį neginčytiniausią atvejį - A. Hitlerio režimą Vokietijoje: kaip gali būti vadinamas "finansinio kapitalo" diktatūra režimas, naikinantis to kapitalo svarbesnius atstovus - žydus? Nacistų propagandistai aiškino, kad kapitalas būna "produktyvus" (pramoninis, vokiškas) ir "neproduktyvus", parazitinis (finansinis, žydiškas), su kuriuo reikia negailestingai kovoti.

"Instrumentalistinės" fašizmo sampratos prisilaikė ir tarpukario socialdemokratijos teoretikai; kaip žinoma, socialdemokratija tada dar tebelaikė marksizmą (bet ne marksizmą-leninizmą) savo oficialia doktrina. Šių teoretikų požiūriu, fašizmas - tai toks "jrankis", kuris ištrūko iš savo "šeimininko" - buržuazijos - kontrolės: tai režimas, "kabantis" virš klasių, "aplyginantis" jų prieštaravimus ir pan. Fašizmas - tai bonapartizmo atmaina: jis atsiranda ten ir tada, kur klasių kovoje susidaro santykinės "lygsvaros" situacija. Fašizmas ateina į valdžią kaip buržuazijos "jrankis" kovoje prieš proletariatą, bet, atsidūręs valdžioje ir remdamasis masine partija, buržuazijos "nebeklauso": susiduriame su atskiru atveju to, ką K. Marksas ir F. Engelsas vadino "santykinio antstato savarankiškumu bazės atžvilgiu"³. Taip fašizmo fenomenas sutalpinamas į marksistinės klasių kovos teorijos rėmus, bet labai brangia kaina - ta teorija iš empirinės, t.y. atviros falsifikacijai, koncepcijos paneigimui virsta metafizine, nefalsifikuojama koncepcija: jeigu "anstatas" kartais gali "klausyti", o kartais "neklausyti bazės", tai negalima įsivaizduoti jokių faktų, kurie galėtų nuneigti teiginį "bazė determinuoja antstatą". O toks nepaneigiamas jokiais faktais teiginys ir yra metafizinis teiginys.

Antroji fašizmo konceptualizacijos strategija būdinga vadinamosios "modernizacijos teorijos" šalininkams. Jie laiko fašizmą "vystymosi diktatūra", būdinga visuomenėms, kurios iš "tradicinių", "atsilikusių" virsta, darosi "moderniomis", "vakarietiškomis" visuomenėmis. Pagrindine socialine fašizmo atrama "modernėjimo teoretikai" laiko atsirandančius industrializacijos ir urbanizacijos eigoje naujus vidurinius

² Димитров Г. Избранные произведения. - М., 1983. - Т.2. - С.64. Literatūroje tokio tipo apibrėžimą priimta vadinti "G. Dimitrovo apibrėžimu", nors pirmą kartą jis buvo suformuluotas dar Kominterno vykdomojo komiteto XIII plenumo 1933 m.

³ Žr., pvz.: Bauer O. Das Gleichgewicht der Klassenkaempfe// Der Kampf. - 1927. - Bd.17. - S.57-67; Bauer O., Marcuse H., Rosenberg A. Faschismus und Kapitalismus: Theorien ueber die sozialen Urspruenge und die Funktion des Faschismus. - Wien, 1967.

sluoksnius: anot S.Lipseto, fašizmas yra "viduriniųjų klasių ekstremizmas"⁴. Fašistinės diktatūros būdingos visuomenėms, kurioms tenka "vytis" industrinės visuomenės, mobilizuojant "vidinius resursus". Modernėjimo teoretikai fašizmą laiko plačiai paplitusiu "trečiajame pasaulyje" reiškiniu: M.Kadafio režimas Libijoje, H.Asado režimas Sirijoje, jau nekalbant apie Sadamo Huseino režimą Irake, - tai būdingi šiuolaikinio fašizmo pavyzdžiai. Pagrindiniai priekaištai tokiai fašizmo sampratai yra šie: (1) "klasikinė" fašistinė šalis - nacistinė Vokietija - jau buvo "moderni", kai į valdžią atėjo A.Hitleris. (2) "Modernizacijos teorija" žiūri į fašizmą kaip į "normalų", "istoriškai pateisinamą" reiškinį: dar daugiau - laiko jį "pažangiu" reiškiniu: moderni visuomenė yra geresnė už tradicinę, fašizmas pagreitina modernizacijos uždavinių sprendimą, vadinasi, fašizmas yra pažangus reiškinys. Tuo tarpu "juk akivaizdu", kad fašizmas yra reakcija. Į pirmąjį priekaištą modernėjimo teoretikai atsako arba neigdami, kad Vokietija iki A.Hitlerio jau buvo moderni šalis, kur visi modernizacijos uždaviniai jau buvo išspręsti, arba atsisakydami laikyti A.Hitlerio Vokietiją "klasikiniu" fašistiniu režimu: tai "nenormalus", "nevidutiniškas", "išimtinis" fašizmo atvejis. Klasikinė fašizmo šalis - tai ne A.Hitlerio Vokietija, bet greičiausiai B.Musolinio Italija⁶; genocidas, antisemitizmas, rasizmas nėra būtini, skiriamieji fašizmo požymiai. Nuosekliai samprotaujant, galima eiti dar toliau ir neigti (kaip daro A.F.Organski), kad A.Hitlerio Vokietija iš viso buvo fašistinė šalis: fašizmas - tai viena, o nacizmas (hitlerizmas) - kas kita. Gerų pagrindų toks teoretikas galėtų rasti ir skelbiamoje "Fašizmo doktrinos" ištraukoje - ten nerasime nei rasizmo, nei antisemitizmo ideologijos apraiškų. Atsakydami į priekaištą, kad apibrėždami fašizmą kaip "modernizacijos diktatūrą", tuo pačiu skelbiame jį pažangiu reiškiniu, modernėjimo teoretikai apeliuoja į D.Hiūmo principą - iš "yra" neseka "privalo būti": jie tik teigia, kad modernizacija vyksta, bet nesako, kad ji yra "geras" ar "blogas", "pažangus" ar "reakcingas" dalykas. "Modernizacijos" terminas yra deskriptyvinis, o ne normatyvinis ar vertinamasis. Taip ir su "fašizmo" terminu: jeigu jis iš viso įsileistinas į mokslo

⁴ Žr.: Lipset S. Der "Faschismus", die Linke, die Rechte und die Mitte// Theorien ueber den Faschismus. - S.449-491. "Modernizacinė" fašizmo samprata remiasi garsus amerikiečių istoriko B.Moore veikalas: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. - Boston, 1966. Žr. taip pat: Gregor A.J. The Ideology of Fascism. - N.Y., 1969; jo paties: The Fascist Persuasion in Radical Politics. - Princeton, 1974, Apter D.A. The Politics of Modernization. - Chicago-London, 1967; Organski A.F.K. The Stages of Political Development. - N.Y., 1967.

⁵ Žr., pvz.: Dahrendorf R. Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. - München, 1965.

⁶ Šią tezę iškėlė dar "modernizacinės" fašizmo sampratos pradininkas F.Borkenau: Zur Soziologie des Faschismus// Theorien ueber den Faschismus. - S.156-181.

leksikoną, tai tik kaip deskriptyvinis terminas, suspenduojant visas jo emocijas, vertinamąsias konotacijas, būdingas kasdieniui žodžio "fašizmas" vartosenai.

"Modernizacinę" fašizmo sampratą dažniausiai gina tie Vakarų socialiniai teoretikai, kuriems būdingas pozityvistinis socialinių mokslų uždavinių ir galimybių supratimas. Savo praktinėmis nuostatomis gindami vakarietišką liberalią demokratiją, jie mano, kad būtina moksliškumo socialiniame pažinime sąlyga yra teiginių apie faktus ir vertinimų atskyrimas. Antipozityvistiškai mąstantys liberaliosios demokratijos šalininkai dažniausiai prisilaiko požiūrio, kad suprasti fašizmo fenomeną galima tik totalitarizmo teorijos rėmuose: fašizmas - tai totalitarizmo variantas, atmaina. Klasikiniu totalitarizmo modeliu ligi šiol tebelaikomas tas, kurį 1956 m. suformulavo K.J.Frydrichas ir Z.Bžezinskis⁷: valstybė yra totalitarinė, jeigu (1) joje egzistuoja viena visiems privaloma ideologija, kuri skelbia, kad žmonijos istorija turi tam tikrą pasiekiamą galutinį tikslą ir atmeta faktiškai egzistuojančią žmonių sambūvio tvarką. (2) Šalį valdo vieno žmogaus vadovaujama hierarchiškai organizuota partija, kuriai priklauso maždaug 10% visų gyventojų; ta partija, viena vertus, yra "aukščiau" valstybinės biurokratijos, o kita vertus - yra suaugusi su ja. (3) Šalyje egzistuoja teroro sistema, nukreipta ne tik prieš faktinius, bet ir prieš potencialius ir net išsigalvotus režimo priešininkus (žmogaus persekiojamas vien dėl to, kad priklauso tam tikrai etninei, socialinei ar rasinei grupei). (4) Valstybė turi ginklų monopoliją, (5) masinės informacijos priemonių monopoliją, (6) yra pajungusi ekonomiką centralizuotai kontrolei. Totalitarizmo teoretikams labiausiai rūpi išryškinti panašumus tarp fašizmo ir komunizmo, o skiriamiesiems fašizmo bruožams jų teorijose vietos neatsiranda, jeigu neskaitysime tokių mažai ką sakančių formuluočių: fašizmas - tai dešinysis totalitarizmas ir pan.. Pozityvistiškai mąstantys socialiniai teoretikai totalitarizmo teoriją laiko nepagydomai užkrėsta vertinimais (nors ir vertais visokeriopo pritarimo, bet tik ne "darbo metu"), nemoksline ideologine (nors vėlgi, tokia, kurios antikomunistinėms intencijoms galima tik pritari) doktrina. Totalitarizmo teorijos kritikai mėgsta pabrėžti, kad tai greičiau "antiutopija", o ne empirinė teorija. Labai būdinga R.Arono kritinė pastaba H.Arendt "Totalitarizmo kilmės" adresu: "aš nesu tikras, ar ponia Arendt kartais nėra net truputį pakerėta tų jos tikrovėje aptiktų baisių, kurias jos loginės vaizduotės galios išbaigia iki tobulybės".⁸

⁷ Žr.: Friedrich C.J.Brzesinski *Z.Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. - Cambridge (Mass.), 1956. Šioje knygoje sistematizuojamos ir vystomos idėjos, išdėstytos labiau impresionistiškame H.Arendt veikale: *The Origins of Totalitarianism*. - N.Y., 1951.

⁸ Cit. pagal: Barley D. Hannah Arendt. *Einfuehrung in ihr Werk*. - Freiburg-München, 1990. - S.28.

Empiriniai, paremti ne specialiai parinktais (su ypač sukrečiančiais skaičiuotojo vaizduotę ir jausmus baisybių, žvėriškumų pavyzdžiais), bet sistemingai ištirtais šaltiniais, istoriniai tyrinėjimai rodo, kad totalitarinių valstybių monolitiškumas ir vieningumas buvo tik tariamas, parodomasis: tikrai totalinės visų asmenų elgesio kontrolės nebuvo; ji ir neįmanoma dėl grynai techninių priežasčių; "totalitarinėse" valstybėse egzistavo savas, totalitarinis "pliuralizmas" atskirų galios centrų (partijos, ūkinės biurokratijos, karinių žinybų ir pan.) konfliktų bei konkurencijos pavidalu ir t.t.⁹. Jeigu "totalitarinių" valstybių tikrovė ir buvo panaši į tą modelį, kurį konstruoja totalitarizmo teoretikai, tai tik atskirais jų istorijos tarpsniais. Kaip teigia pati H.Arendt, totalitarinėmis valstybėmis buvo tik A.Hitlerio Vokietija (ir tai tik II Pasaulinio karo metais) bei Tarybų Sąjunga iki J.Stalino mirties; totalitarine gali būti tik "didelė" valstybė, turinti "pakankamai žmogiškosios medžiagos, kad atlaikytų didžiulius žmonių gyvybių nuostolius, kuriuos ilgai sukelti totalinis valdžios aparatas"¹⁰. Turinčioje tokią siaurą pritaikymo sritį teorijoje loginės erdvės dar ir specialiai fašizmo analizei tiesiog neatsiranda.

Visose trijose aptartose fašizmo fenomeno teorinės analizės strategijose terminas "fašizmas" suprantamas kaip sociologinis terminas: toks, kurio denotatas yra "atvira klasė". Narystė tokioje klasėje nėra apribota vietos ir laiko sąlygomis, tam tikru "horizontu" laike ir erdvėje. Per paskutinius 30 metų Vakaruose išpopuliarėjo grynai istorinė, arba "istorinė-fenomenologinė" fašizmo samprata, kurią 1963 m. pasiūlė VFR istorikas E.Noltė¹¹. Vokiečių istoriko požiūriu, fašizmas yra reiškiny, neatsiejamas nuo tam tikros istorinės epochos ir nepergyvenantis tos epochos, "fašizmo epochos": 1917-1945 m.m. Pasinaudodami M.Vėberio kultūros mokslų metodologijos terminais, vokiečių istoriko pasiūlytos fašizmo sampratos specifiką galime nusakyti taip: E.Noltei "fašizmas" yra ne sociologinis, bet istorinis "idealusis tipas". E.Noltės nuomone, fašizmas yra "liberaliosios sistemos" atsakymas į bolševikinį 1917 m. iššūkį priemonėmis ir metodais, kuriais imituojamas to iššūkio subjektas - bolševizmas. "Fašistinėmis vadinamos visos partijos, sąjūdžiai ir tendencijos, kurios yra akivaizdžiai daug dešinėsnės ir, visų pirma, radikaliau antikomunistiškos, negu visos dešinės partijos, žinomos iš prieškarinio (iki I Pasaulinio karo. - Z.N.) laikų, ir kurio-

⁹ Žr., pvz.: Mommsen H. Beamtentum im Dritten Reich. - München. 1969; Broszat M. Der Staat Hitlers. - München, 1969.

¹⁰ Arendt H. Elemente und Urspruenge totaler Herrschaft. - München, 1986. - S.501.

¹¹ Žr.: Nolte E. Der Faschismus in seiner Epoche. Die Action francaise. Der italienische Faschismus. Der Nationalsozialismus. - München, 1963; jo paties: Die Krise der liberalen Systems und die faschistische Bewegungen. - München, 1968; jo paties: Die faschistische Bewegungen. - München, 1966.

se tuo pačiu metu yra kur kas daugiau kairiųjų elementų, negu tose partijose. Pragmatiškai ir išoriškai jas galima atpažinti iš uniformų pomėgio, polinkio į vado principą ir simpatijos Musoliniui ar Hitleriui arba jiems abiems. Jeigu ryškiai išreikšti tik kai kurie šių požymių, galima kalbėti apie filofašizmą ar pusiau fašizmą. Jeigu partijai, turinčiai visai kitokias šaknis, būdingas tik vienas vienintelis šių požymių (pvz., ginkluotos partinės armijos principas), tam tikromis aplinkybėmis tinka pseudofašizmo pavadinimas. O kur aptinkami visi esminiai momentai, bet tik užuomazgų pavidalu, patartinas protofašizmo terminas¹². Priėmę E.Noltės siūlomą fašizmo sampratą, turėtume teigti, kad fašizmas yra istorijos ir tik istorijos - mokslo, tiriančio praeitį, ir, be to, griežtai apibrėžtą tos praeities fragmentą, terminas. Visais kitais atvejais, pvz., "diagnozuojant" dabarties socialinius-politinius reiškinius, galime kalbėti tik apie neofašizmą: fašizmas buvo, bet jo nebebus - gali pasikartoti tik kas nors panašaus į jį. E.Noltės fašizmo samprata yra geras mąstymo stiliaus, būdingo vokiečių istorizmui, pasižymiančiam istoriniu taktu, pavyzdys: ne tik socialiniai reiškiniai, bet ir sąvokos, kurioms padedant jie įsisaugoninami, yra "pririšti" prie tam tikros epochos ir negalioja už jos ribų.

Labiausiai ekstravagantiška ir kartu mažiausiai resppektabili Vakarų akademinio "isteblišmento" sluoksniuose yra penktoji - froidomarksinė fašizmo samprata, kurią dar galėtume pavadinti socialine-psichologine arba antropologine. Jos pradininkai yra W.Reich, E.Fromm, T.W.Adorno¹³. Šių teoretikų išeities taškas buvo tas "netelpantis" į klasikinio marksizmo rėmus faktas, kad nacionalsocializmas rado platų atgarsį pačiose įvairiausiose klasėse ir socialiniuose sluoksniuose, ko "neturėtų būti", jeigu fašizmas tikrai yra "finansinio kapitalo" interesų išraiška. Kokios nors ryškesnės koreliacijos tarp socialinės priklausomybės ir narystės fašistiniuose sąjūdžiuose nebuvimą froidomarkсистai aiškino naujo, ypatingo psichologinio žmogaus tipo masiniu paplitimu. Tai "seksualiai represuota" (W.Reich), "autoritarinė" (T.Adorno), "bijanti laisvės" (E.Fromm) asmenybė. Tokio tipo asmenybių pasitaiko pačiuose įvairiausiuose socialiniuose sluoksniuose, ir visos jos, identifikuodamosios su fašizmu, sprendžia savo vidinius psichinius konfliktus. Fašizmas - tai savotiškas masinis psichinis negalavimas, psichinė visuomenės liga, kolektyvinis išsikraustymas iš proto. Froidomarksinė fašizmo samprata labai išpopuliarėjo ir, kita vertus, buvo vulgarizuota bei galutinai sukompromituota 1964-1973 m.m., kai "nau-

¹² Nolte E. Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen. - S.434.

¹³ Reich W. Massenpsychologie des Faschismus. Zur Sexualökonomie der politischen Reaktion und zur proletarischen Sexualpolitik. - Kopenhagen, 1933; Adorno T.W. et al. The Authoritarian Personality. N.Y., 1950; Fromm E. Escape from Freedom. - N.Y., 1941.

jų kairiųjų" teoretikai "psichiškai nesveika", "fašistine" ar bent "fašistoidine" paskelbė visą šiuolaikinę "vartotojišką", "sudaiktėjusią", "represyvią" Vakarų visuomenę. Kaip aiškino vienas jų, būdingi skiriamieji fašisto bruožai yra tvarkos pomėgis, seksualinė impotencija, uolumas darbe, įprotis tvarkingai rengtis, punktualumas ir pan.. Taip žodis "fašizmas" tapo "mieščioniškumo", "puritoniškumo" sinonimu, prarado bent kiek apibrėžtesnę deskrotyvinę reikšmę, tapdamas tiesiog hipių ir kitokių alternatyvinių gyvenimo stilių ieškotojų mėgstamu keiksmazodžiu.

Nors dvi pačios moksliškai rešpektabiliausios fašizmo sampratos - "istorinė-fenomenologinė" ir "modernizacinė" yra viena kitai priešingos metodologinėmis nuostatomis (viena jų yra istoristinė, kita - antiistoristinė), abi jos prieina bendros išvados, kad tipišku, "normaliu" fašizmo atveju reikia laikyti būtent B.Musolinio Italiją. E.Noltė itališkąją fašizmą taip ir vadina - "normaliuoju fašizmu" (Normalfachismus), skirdamas jį nuo vokiškojo "radikaliojo fašizmo" (Radikalfaschismus). Pagrindinis itališkojo "normaliojo fašizmo" ideologijos dokumentas yra B.Musolinio pasirašytas straipsnis "Fašizmas", paskelbtas 1932 m. išėjusiame 14-me "Italijos enciklopedijos" tome, vėliau daug kartų išleistas atskiru leidiniu "Fašizmo doktrina" ir išverstas į daugelį kalbų, tarp jų ir į lietuvių¹⁴. Žemiau skelbiamas to straipsnio dalies "Pagrindinės idėjos", kurioje dėstomi fašizmo pasaulėžiūriniai pagrindai, naujas vertimas.

Tikrasis¹⁵ skelbiamo teksto autorius yra italų filosofas Džiovani Džentilė (G.Gentile; 1875-1944), Palermo (1907-1914), Pizos (1914-1918), Romos (1918-1922) universitetų profesorius, švietimo ministras (1922-1924) pirmojoje fašistinėje Italijos vyriausybėje. Dž.Džentilė - vienas dviejų žymiausių XX amžiaus pirmos pusės Italijos filosofų. "Ant-rasis" - tai B.Kročė (Croce; 1852-1944), su kuriuo Dž.Džentilė iki 1923 m. draugavo ir glaudžiai bendradarbiavo. Filosofų keliai išsiskyrė, Dž.Džentilė tapus fašizmo ideologu, o B.Kročėi - liberaliosios intelektualinės opozicijos B.Musolinio režimui lyderiu. Skelbiamas "Fašizmo doktrinos" fragmentas konceptualiai remiasi Dž.Džentilės filosofinės

¹⁴ Musolini B. Fašizmo doktrina. Vertė Z. Blynas. - Kaunas, 1935.

¹⁵ Taip teigia, pvz.: Nolte E. Geschichtsdenken im 20. Jahrhundert. - Berlin-Frankfurt a.M., 1991. - S.280-281. Vokiečių istorikas teigia, kad šis tekstas parašytas dar 1928 m., V.I.Michailenko dėsto kiek kitokią "Fašizmo doktrinos" kilmės versiją, kurios autorius yra italų istorikas E.Santarelli: pirmąją, filosofinę (žemiau skelbiama) šio teksto dalį parašė Dž.Džentilė, o B.Musolinis ją "supaprastino". Antrąją dalį (kurios neskelbiame) parašė B.Musolinis, o suredagavo Dž.Džentilė. - Žr.: Santarelli E. Storia del fascismo. - Roma, 1981. - Vol.2. - P.52: Михайленко В.И. Итальянский фашизм. Основные вопросы историографии. - Свердловск, 1987. - С.19.

sistemos - aktualizmo, primenančio J.G.Fichtės filosofiją, idėjomis. Panašiai kaip G.Hėgelis, Dž.Džentilė "filosofijos" vardą sutiko pripažinti tik idealistinėms filosofinėms teorijoms: filosofija arba yra idealizmas, arba ji nėra filosofija. Tačiau ligšiolinis idealizmas, įskaitant G.Hėgelio ir net B.Kročės idealizmą, teisingai sutapatindamas mąstymą ir tikrovę, tapatino tikrovę "ne su tuo" mąstymu, būtent, su "pamąstytu mąstymu" (pensiero pensato). Idealistai nepastebėjo, kad "pamąstytas mąstymas" tėra "mąstančio mąstymo" (pensiero pensante) momentas. Tik su šiuo "mąstančiu mąstymu" ir dera tapatinti tikrovę: "autentiška ir konkreti tikrovė yra minties aktas (pensiero in atto)"¹⁶. Dž.Džentilės teisės ir valstybės teorija, pedagogika, estetika ir kitos jo filosofinės sistemos dalys yra šios pagrindinės "aktualiojo idealizmo" tezės pritaikymai.

Dėl Dž.Džentilės aktualizmo reikšmės italų fašizmo ideologijai ir praktikai istorikai nesutaria. E.Noltė mano, kad Dž.Džentilės idėjos yra ne tiek "tikrojo fašizmo", kiek jo "konservatyvios akademinės interpretacijos"¹⁷ išraiška. Kiti autoriai pabrėžia italų fašizmo ideologijos nevienalytiškumą, tą faktą, kad Dž.Džentilė ne kartą buvo aštriai kritikuojamas kitų (A.Rocco, A.Canepa, G.Fanelli, G.Spinetti, G.Volpe), labiau natūralistiškai mąstančių ar klerikališkai nusiteikusių pretendentų į pagrindinius fašizmo ideologus. Bene labiausiai Dž.Džentilės vaidmenį sureiškina A.Gregoras: tuo, kas komunizmui buvo V.Leninas, Italijos fašizmui buvo B.Musolinis; o Dž.Džentilė - tai fašizmo K.Marksas. "Marksizmas, kaip socialinė ir politinė filosofija, iš esmės buvo Karlo Markso genijaus produktas. Fašizmas, kaip socialinė ir politinė filosofija, iš esmės buvo Džiovani Džentilės genijaus produktas"¹⁸.

¹⁶ Gentile G. Teoria generale dello spirito come atto puro. 4 ed., - Bari, 1924. - P.49-50. Kiti svarbesni italų filosofo veikalai: La riforma della dialettica hegeliana. - Messina, 1913; Sistema di logica come teoria del conoscere. - Pisa-Bari, 1917-1923. - Vol.1-2; I fondamenti della filosofia del diritto. - Roma, 1916; Sommario di pedagogia come scienza filosofica. - Bari, 1913-1914. - Vol.1-2.

¹⁷ Nolte E. Three Faces of Fascism. - N.Y. and Scarborough, 1969. - P.317.

¹⁸ Gregor A.J. The Ideology of Fascism. - P.5.